

19. Преставление Петра, митрополита Руси, а се ему чинение, творение Прохора, епископа Ростовского // Макарий (Булгаков). История русской церкви. – М., 1995. – Кн.3. – Т.4. – С.415-417.
20. Приселков М.Д. Ханские ярлыки русским митрополитам. – Пг., 1916. – 356 с.
21. Прохоров Г.М. Пётр // Словарь книжников и книжности Древней Руси. – Л., 1987. – С.326-327.
22. ПСРЛ. – Т.28. – Летописный свод 1497 г. Летописный свод 1518 г. (Уваровская летопись) / Подгот. к печати К.Н.Сербиной. Указ. сост. Р.Б.Мюллер, Отв. ред. М.Н.Тихомиров. – М.-Л.: АН СССР, 1963. – 412 с.
23. Свешніков І. Звенигородські грамоти на бересті // Дзвін – 1990. – №6 (548). – С.127-131.
24. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. – Рим-Нью-Йорк: б.в., 1965. – Т.1. – 857 с.
25. Янин В.Л. Я послал тебе бересту. – М.: Наука, 1964. – 190 с.

SUMMARY

Andriy Petryk

THE KIEVAN METROPOLITAN PETRO RATENSKIJ: IGUMEN, METROPOLITAN, ICON-PAINTER, POLITICAL FIGURE, PREACHER, WONDER-WORKER

The political is traced in the article, public and shower pastor activity of the Kievian metropolitan, known icon-painter and theology Petro Ratenskogo. Separate attention is an appeal on child's and youth years of future metropolitan, an attempt to reconstruct the main stages of his activity on the walks of life Halychina-Volhynia the states and to trace a role in creation of the Centralized Russian state with a center in Moscow is done.

Key words: Halych-Volhynia State, North-Eastern Rus, metropolitan, igumen, prince.

Наталя Петрук,

доктор філософських наук,

*професор кафедри філософії та політології
Хмельницького національного університету*

ПЕТРО МОГИЛА ПРО РОЛЬ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В ДУХОВНОМУ ЄДНАННІ РУСІ

Аналізуються погляди Петра Могили на роль Православної церкви в утвердженні основ буття українського народу. Підкреслюється, що митрополит П. Могила розглядав церкву як засіб духовного єднання Русі і як важливий інститут українського суспільства.

Ключові слова: Петро Могила, Православна церква, інститут, духовна спільнота.

В духовній історії України XVI–XVII ст. Церква як соціальна організація займала надзвичайно важливе місце. Починаючи з часів Київської Русі, під впливом культурних та історичних умов буття українського народу, християнська Церква в її східному, православному варіанті детермінувала напрямки і форми розвитку

української духовної культури. За обставин соціальної та політичної нестабільності українська Церква перебрала на себе роль національної інституції, виступаючи при цьому організуючою і стабілізуючою силою суспільного життя.

Встановлюючи зразки духовного єднання, християнської любові та братерства і формуючи модель ідеальної людської спільноти, Церква сприяла досягненню духовної солідарності між людьми, їхньому об'єднанню навколо значущих для всієї української спільноти цілей. Зосереджуючи великі інтегративні можливості, Церква впливала на поведінку української людини, репрезентувала її інтереси, відігравала досить значну роль у національному самовиявленні українства.

Виняткове місце Православної церкви у просторі українського національного буття визначалося тим, що вона поєднувала в собі такі риси, які робили її самобутнім національно-культурним явищем – соборноправність, демократизм, євангелістськість, побутовість, відкритість, національну інституціональність [4, с. 44]. З самого початку свого існування українська Церква демонструвала певну незалежність від світської влади. Відсутність самовладного правління в Церкві, виборність вищих церковних посад, широке залучення до церковних справ мирян передбачали деяку свободу діяльності в межах цієї інституції, утвердження стосунків рівності між людьми, формування морального-психологічного клімату для духовного співробітництва й духовної співпраці. Значною мірою завдяки Православній церкві християнська духовність стала органічною частиною громадської діяльності українства. Сама ж православна Церква в умовах українського життя XVI–XVII ст. перетворилась в організм, що виконував функції збереження нації, концентрував енергію духовного розвитку.

Церква як духовна спільнота та важливий інститут українського життя була в центрі уваги багатьох відомих представників української культури – книжників, релігійних діячів, представників братств. Українські книжники та інтелектуали (І. Вишенський, К. Транквіліон-Савровецький, брати Зизанії, К. Сакович, М. Смотрицький та ін.) творили ідеал духовної Церкви. Уявлення про досконалу церковну організацію доповнювалось у їхній творчості критикою церковної верхівки, клиру, моральних вад і невігластва духовенства. Українські братства проголошували як головне своє завдання подолання кризи у Православній церкві, піднесення її авторитету, боротьбу із надуживаннями клиру.

Послідовним захисником православ'я в XVII ст. був архимандрит Києво-Печерської лаври і київський митрополит Петро Могила. Він розумів, що авторитет і сила Православної церкви зміцниться, якщо використати культурно-історичний досвід людства взагалі, в т. ч. і досвід людської організації. Усвідомлюючи, що православ'я програвє католицизму в раціоналістичності теологічних аргументів, П. Могила прагнув поставити на службу Православній церкві філософію й організацію освіти. Заснована ним Київська колегія, на відміну від усіх вищих шкіл Речі Посполитої, була православною. На неї покладалось завдання не лише задовольняти потребу української спільноти в освічених кадрах, а й протидіяти полонізації, підвищувати авторитет православ'я. В Київській колегії вперше на українському ґрунті почалося викладання богослов'я як науки (виклад системи православного віровчення дається в "Православному сповіданні віри" або "Катехізисі" [6]).

У київських творах часів митрополитства П. Могили виразно простежується ідея про виняткове місце Церкви в руській історії. Уже в „Літосі” П. Могила заявляв, що Церква повинна забезпечити міцний фундамент тривалості знаменитих руських родів [7]. За організаційне зміцнення Церкви виступає цей видатний церковний діяч і в головній праці свого життя – „Требнику”, який був написаний і виданий за рік до смерті митрополита, в 1646 р. [8; 9]. Зауважмо, що цей момент (увага до проблем функціонування Церкви як міцної організації) був досить новим для руської конфесійної свідомості. З. Копистенський, зокрема, в „Палінодії” згадував тільки про лідерську місію Церкви, про її сотеріологічні завдання [3]. Натомість П.Могила сподівається і розраховує на силу, навіть диктат Церкви. Поясненням такої поведінки київського митрополита може бути той факт, що сам він мав владний і жорсткий характер і був безапеляційним у судженнях і повчаннях. Крім того, об’єктивно руська Церква потребувала зміцнення й організаційного оновлення, що, власне, посилювало її роль в українському житті.

Петро Могила не сумнівався в тому, що Церква мусить бути втіленням божественної влади на землі, хоча, звісно, істинною владою і на небі, і на землі володіє лише Бог. Влада божественна пронизує світ – і вищий, і земний, тільки вона визначає міцність царства земного. А Бог наділяє владою Церкву. „Положил еси столп крѣпости церкви твоей Христе, превѣчный слове, основал бо ю еси на камени истинныя твоея вѣры, и сего ради непозиблема пребывает в вѣки, имать бо тебя самого воплощенного Бога, и нѣ в послѣдніе дни, основаніе и главу”, – пише П. Могила в „Требнику” [9, III, арк. 36]. До того ж у Бога зосереджена влада моральна і влада прощати гріхи, „согрешенія многая и лютыя” [8, I, арк. 488].

Київський митрополит категорично стверджує, що носієм істинної віри є лише Православна Церква. Вона – це „вѣрѣ утверждения” [8, II, арк. 94], а також „столп и утверждение истины естъ” [8, II, арк. 28]. Її діяльність зорієнтована на досягнення єдності людини з Богом. І могутньою Церква може бути тільки тоді, коли вона ґрунтується на вірі. Піклуючись про міцну і сильну Церкву, владика звертається до християн: „На камени вѣры создай церковь свою... На том во вѣки недвижиму сохрани ю и миром сѣвершеннѣ огради” [9, III, арк. 120].

Православна Церква, на думку П. Могили, концентрує потоки духовності, що існують у людському житті, і спрямовує їх до Бога. Акцентуючи увагу на великих можливостях Православної церкви, митрополит продовжував справу своїх попередників – Є. Плетенецького, З. Копистенського, Й. Борецького. Незважаючи на те, що йому імпонувала боротьба братств проти ієрархів-відступників, їхня діяльність щодо зміцнення Православної церкви, а також на те, що він сам був членом київського братства, П. Могила прагнув усунути двовладдя в Церкві. Тому він обмежував самостійні зусилля братств видавати богослужбові книги. Владика висловлював упевненість у тому, що у справах віри та організації Православної церкви вищим авторитетом повинно бути духовенство, а не миряни [1, с. 186–187]. Звісно, питання про церковну владу були пов’язані з головним і найбільш суттєвим на той час питанням про духовну єдність і консолідацію українського народу.

Вважаючи Православну церкву стовпом істинної віри, П. Могила захищає її від домагань протестантів, магометан, євреїв і всіх „вражих навѣтов”. Досить різко

виступає він проти аріанських ересей, різних „вѣтров еретических” [8, I, арк. 96]. Митрополит доводить, що єретики відступають від істинної віри, оскільки головним їхнім знаряддям „развращенный разум” [9, III, арк. 101]. З особливою силою він закликає „запрѣтити вѣтрам еретическим, и волненіям отступническим на церковь его востающим”, а також „еже разорити и искорѣнити совѣты еретическія, отступническія и языческія и шатанія их, иже сопротив церкве его святыя раздрушити и... вскоре сокрушити” [9, III, арк. 94].

Загалом негативно ставлячись до реформаторів, П. Могила належно оцінював їхні зусилля щодо перекладу Біблії, філологічно-критичного тлумачення її тексту (українською мовою переклад Святого Письма був зроблений у колі діячів Києво-Могилянської академії). Зближувало погляди П. Могили і реформаторів також ставлення до людини як до індивіда, піднесення духовних основ особистості, індивідуальної душі, вимога свободи совісті. Однак київський митрополит не сприймав головної тези реформаторів – заперечення ролі духовництва та інституту Церкви в духовному житті, в посередництві між Богом та людиною, а також втручання світської громади у справи віри. Як неприйнятну рису Реформації П. Могила відзначав те, що вона часто призводила до розколу чи роз’єднання за конфесійною ознакою, до жорстоких громадянських воєн, як це відбувалось у західних країнах.

Водночас діяльність П. Могили як православного митрополита відзначалася толерантністю стосовно представників інших конфесій. Він вважав, що і католицизм, і православ’я мають історичне право на існування. Більше того, був переконаний, що ці дві християнські конфесії взаємодоповнюють і взаємозбагачують одна одну. Митрополит також припускав, що Православна церква для виходу із кризи може запозичити дещо позитивне в Католицькій, особливо те, що стосується розвитку освіти, раціоналізованості вівровчення, строгої організації та дисципліни в діяльності цієї інституції. Тому досить органічною для нього видавалась ідея синтезу релігійних та богословських вчень Заходу і Сходу, європейського раціоналізму та східної духовності. Зокрема, в „Требнику” є молитва до Господа про з’єднання Церков, про церковний мир. Проте істинним владика вважав лише вчення Православної церкви, категорично не сприймаючи ідею зверхності римського папи над християнським світом, ідею походження Святого Духа від Сина Божого [6; 7].

Розуміючи небезпеку для української Церкви і суспільства, яку несла в собі унія, і захищаючи Православну церкву від нападок уніатських полемістів, П. Могила досить позитивно ставився до ідеї відновлення втраченої єдності християнських Церков (яку, до речі, і втілювала унія). На думку В. Нічик, багато в чому унія відповідала і прагненням самого Могили, тому що вона була однією із спроб синтезу культур Заходу і Сходу, пошуком форм і засобів виживання та розвитку української нації за нових геополітичних умов [5, с. 36]. Хоча, як відомо, історичні обставини склалися так, що саме унія перетворилася у засіб пригнічення православного населення і тиску з боку польської політичної влади.

Грандіозність постаті П. Могили і значущість його діяльності в українському житті вимірюється тим, що він першим авторитетно заявив про необхідність ведення культурного діалогу між Заходом і Сходом. Ревно захищаючи православне

вчення і дбаючи про зміцнення Православної церкви, митрополит досить помірковано ставиться до ідеологів і захисників уніатства – Петра Скарги, Іпатія Потія, Рафаїла Корсака, Валеріана Кальнофойського, Вельямина Рутського (з останнім він веде довгі розмови про єдність християнських Церков). Дотримуючись погляду, що Бог – один, і кожен народ йде до нього власним шляхом, прославляючи його своєю мовою, П. Могила водночас обґрунтовував потребу і можливість міжконфесійного та культурного діалогу. Він усвідомлював значення духовного єднання і тому думав про засоби досягнення порозуміння між людьми.

У своїй багатогранній діяльності митрополит П. Могила був схильний до мирного полагодження конфліктів, до діалогу із супротивниками. Полеміку з ними він вів з гідністю, відкидаючи образи, особисті звинувачення тощо. Захищаючи внутрішню незалежність української Церкви, – як пише А. Жуковський, – він був готовий знайти компроміс у справі догм, бо йому були чужі виключність і фанатизм [2, с. 180]. Може, саме тому „Требник” П. Могили був особливо популярним як серед православних, так і уніатів.

Виразно артикульовані прагнення до порозуміння з Католицькою церквою, численні контакти з католиками та єзуїтами не порушили відданості владики Українській православній церкві, зміцненню якої він віддав всі свої сили і знання. Залишаючись ревним захисником православ'я, П. Могила як знавець західноєвропейської культури і науки, звертається до досвіду й духовної спадщини інших народів, не опускаючись до конфесійної замкнутості й нетерпимості. Релігійна толерантність стала однією з найпомітніших рис світогляду цього видатного церковного діяча.

Маючи за мету вивести Православну церкву із кризи, в якій вона перебувала досить довгий час, київський митрополит ефективно використовував досвід організації Католицької церкви, існуючу в її інституціях практику дотримання дисципліни й організаційної впорядкованості. Втім, визнаючи за кожною із Церков право на самостійний історичний шлях розвитку, він вірив в істинність того шляху, яким йшла Православна церква.

Великих зусиль П. Могила докладав до того, щоб перетворити Православну церкву на стабільну, організаційно міцну інституцію, і сподівався на те, що вона буде об'єднувати і спасати людей: „... И яко в той единой церкви, вси иже в вѣрѣ православной незыблемо, надежду и любовь утверждены пребывают, яко в новом ковчезе от потопа вечныя погибели спасаются” [8, I, арк. 128]. Київський митрополит добре розумів значення організованості духовенства й дотримання суворой дисципліни серед служителів Церкви, прагнуч координувати діяльність єпархій, домагався послуху єпископів. Маючи на меті зміцнення Православної церкви, її організаційної структури і впливу в тогочасному світі, П. Могила все ж не був схильний перебільшувати авторитету церковної ієрархії. Він добре усвідомлював роль духовного єднання людей на основі любові людини до Бога й людини до людини. Підтвердженням цього може бути факт існування навколо митрополита духовної спільноти його однодумців і друзів у Київському колегіумі.

Досить серйозними були вимоги П. Могили до духівництва, якому відводилася суттєва роль в утвердженні бажаної й необхідної для українського народу церковної єдності. На його думку, люди духовного звання не лише мусять проповідувати в Церкві Слово Боже, а й самим своїм життям подавати зразок моральності й

добročесності. П. Могила засуджує тих представників церковної ієрархії, які не поводять себе відповідно до приписів християнської моралі, які прагнуть високих посад і прибутків [8, I, арк. 48]. За його словами, потрібно міцно триматися православної віри і не відрікатися від неї заради позірних благ швидкоплинного життя – слави, маєтків, людської мудрості, тому що „где есть мірское пристрастїе, где есть злато и сребро, где есть рабов множество и молва, вся пепел, все перст, вся сень” [8, I, арк. 607].

Митрополит П. Могила закликає світських і церковних правителів допомагати бідним, не задовольняти власні потреби, а витрачати свої прибутки на відбудову церков, православних зруйнованих святинь [1, с. 407]. У ставленні до простих смертних, як і до церковних ієрархів, моральність є для нього найвищим критерієм в оцінці людини, її життя та діянь. Служителі Церкви покликані допомагати людині утверджувати себе у вірі, використовувати всі свої можливості для її дотримання: „блюдити отцы святыє и простители грешному вся елика согрешивших в вся дни живота моего, разумом, мыслию, зренієм, слухом, обонянієм, вкусом, осязанієм, словом, дѣлом, в нощи и во дни, волею и неволею, вѣдѣнієм и невѣдѣнієм, и всѣми моими чувствами, внѣшними и внутрѣнными” [8, I, арк. 507–508].

Приділяючи головну увагу зміцненню Православної церкви як головного чинника тодішнього українського життя, П. Могила не забуває думати і про «град земний», про країну, в якій він живе. „... и всякій град, и весь, и страну и вѣрою живущих в них от глада, губительства, труса, потопа, града, огня, меча, нашествія иноплеменику, междособные рати и всякія смертоносныя язвы и напрасныя смерти всегда избави”, – звертається він до Бога [9, III, арк. 135]. Митрополит прагнув до утвердження єдності не лише в Церкві, а й у земному людському житті. Різноманітні розбіжності та непорозуміння в українському суспільстві, мабуть, хвилювали його не менше, ніж справи церковні. Втім слід пам’ятати, що головну роль у процесах консолідації суспільства він відводив, звісно, Церкві.

Петро Могила розглядав Церкву як велику силу, яка сприяє духовному єднанню та духовному відродженню українського етносу. Церква, на його переконання, повинна бути цілісним духовним організмом і тією організацією, яка могла б консолідувати народ. Митрополит вірив у те, що за таких умов Православна церква здатна стати головним чинником творення національної єдності та духовної згуртованості народу.

Таким чином, важливі питання, що стосувалися перспектив удосконалення Православної церкви, посилення її організаційних можливостей, були дуже актуальними в українському житті XVI–XVII ст. Православна церква, до якої належала більша частина українства, об’єднувала українську спільноту, сприяла усвідомленню нею своєї ідентичності, створювала атмосферу духовного розвитку і національного становлення. За умов іноземного гноблення й відсутності власної держави, вона стала інститутом, однією з функцій якого було духовне єднання нації. У свідомості XVI–XVII ст. Церква мислилась як ідеальна людська спільнота, покликана виражати й утверджувати і релігійну, і культурну єдність.

Усвідомлення причетності до Православної церкви орієнтувало людину на виховання в собі високих духовних та моральних якостей, а також на реалізацію тих варіантів життєдіяльності, які відповідали уявленням про добročесне

християнське життя. Основною його рисою була діяльність, спрямована на зміцнення і захист православної віри, створення зразків високої духовності та християнської доброчесності. Пріоритетними формами активності людини в земному житті визнавалися ті, що практично втілювали цінності християнського життя, – любов до ближнього, милосердя і співчуття. Допомога бідним, відбудова церков, доброчинність, служіння православ'ю – це ті завдання, які ставила перед православною спільнотою Церква.

Досить відчутний відбиток на специфіку українського життя в XVI–XVII ст. накладало протистояння Православної та Католицької церков. Потребами боротьби з католицизмом та унією стимулювався розквіт духовної творчості й високий рівень полемічної літератури, яка поширювалася в українських інтелектуальних колах. Суттєвим доповненням до цього виступала також критика церковної ієрархії, невігластва, моральних вад духовенства і клиру, що, своєю чергою, спонукало людину до пошуку способів удосконалення власної поведінки, оновлення життя в цілому.

Проте найпомітнішим виявом великих потенцій Православної церкви стала діяльність, орієнтована на інтеграцію українського суспільства, на консолідацію українського народу. Значущість Церкви в духовному єднанні Русі повною мірою усвідомлював і підкреслював у своїх творах митрополит П. Могила. Його зусилля, спрямовані на організаційне й духовне зміцнення Церкви, відповідали прагненням української спільноти досягти єдності та згоди в час великих потрясінь – як релігійних, так і політичних.

1. Голубев С. Т. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. – Киев, 1898. – Т. 1.
2. Жуковский А. Петро Могила и питання єдності церков. – Київ: Мистецтво, 1997.
3. Копыстенский З. Палинодия // Памятники полемической литературы. – СПб., 1876. – Кн. 1. – С. 313–1200.
4. Нічик В. М. Петро Могила в духовній історії України. – Київ: Укр. центр духовної культури, 1997.
5. Огієнко І. І. Українська Церква. Нариси з історії української православної церкви: У 2 т. – Київ, 1993. – Т. 1.
6. Могила П. Катехизис / Оригінал 1645 року. – Київ: Воскресіння; Париж, 1996.
7. Могила П. Литос // Архив Юго-Западной России. – Киев, 1893. – Ч. 1. – Т. 9. – С. 1–147.
8. Могила П. Требник Петра Могили: У 2 т. / Репринтне вид. 1646 р. – Київ: Інформаційно-видавничий центр УПЦ, 1996. – Т. 1.
9. Могила П. Требник Петра Могили: У 2-х т. / Репринтне вид. 1646 р. – Київ: Інформаційно-видавничий центр УПЦ, 1996. – Т. 2.

SUMMARY

Natalya Petruk

Petro Mohyla about role of the orthodox church in spiritual unity of the Kiev Russ

In the article Petro Mohyla views on the orthodox church role in the consolidation of the Ukrainian nation existence foundation are analysed. It is underlined that a metropolitan Petro Mohyla considered church as means of the Kiev Russ spiritual unity and an important institution of the Ukrainian society.

Keywords: Petro Mohyla, orthodox church, institution, spiritual society.